

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ ТА ОЛІГАРХІЧНИМ ВПЛИВАМ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Постановка проблеми. Корупція зростає незважаючи на війну та інші події. Вона несе загрозу державності та кожній людині.

Корупція є як внутрішньою проблемою України, так і зовнішньою проблемою через підтримання іншими країнами зв'язків з російською федерацією. Завдяки корупції РФ може отримувати інформацію, вигідну для ведення війни.

Реалізація Угоди про асоціацію та можливість збереження статусу кандидата Європейського Союзу (далі – ЄС) вимагає змін в законодавстві України, в тому числі в кримінальному законодавстві. Можливість надання Україні статусу кандидата ЄС пов'язана з низкою вимог, які оприлюднені 23 червня 2022 року Європейською Радою. Здебільшого, ці вимоги пов'язані із реальним забезпеченням принципу верховенства права, подальшого посилення протидії топ-корупції високопосадовців, відкритості та прозорості уряду, забезпечення боротьби з відмиванням грошей, запровадження антиолігархічного закону для обмеження надмірного впливу олігархів в економічному, політичному та суспільному житті.

Окремі аспекти цієї проблематики досліджували: І.В. Козич, Ю.В. Пономаренко, Н.А. Савінова, В.О. Туляков, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та ін. Водночас проблема залишається актуальною.

Виклад основного матеріалу. Організація Об'єднаних Націй визначає правосуддя перехідного періоду як комплекс процесів та механізмів, пов'язаних зі спробами суспільства подолати тяжкі наслідки масштабних порушень законності в минулому з метою забезпечити підзвітність, справедливість і примирення [1].

Таке правосуддя повинне сприяти відновленню довіри до державних інституцій та налагодженню подальших відносин між людьми з урахуванням зроблених висновків, застосованих заходів впливу та відновленої справедливості [2]. Досвід країн, в яких застосовувалось перехідне правосуддя, а також роботи дослідників, дозволяє виокремити основні чотири складові елементи: кримінальне переслідування, відшкодування шкоди, констатація істини, інституційні реформи. Кримінальне переслідування передбачає ефективне переслідування винних у вчиненні воєнних злочинів і грубих порушень прав людини; правовий захист жертв збройного конфлікту; удосконалення законодавства та його правозастосування [3].

Гуманізм та реформаторство є складовими перехідної епохи (період кінця XV початку XVIII століття), про що зазначає М.П. Чубинський [4, с. 88]. Водно-

час, він описує як гуманісти зберігали мовчання щодо жорстокості тогочасного законодавства. А не знати про це вони не могли. На думку М.П. Чубинського проблема була в тому, що гуманісти не використовували свою «політичну освіту» [4, с. 91-92].

Тобто, для змін хоча і важлива поведінка кожної людини (нетерпимість до корупції, зокрема), але також важливо просувати відповідні ідеї для змін законодавства, та, що більш важливо, практики. Тоді ці ідеї будуть справді корисними.

Особливо після початку війни РФ проти України, громадські організації, які зокрема займаються моніторингом законотворчої діяльності та висвітленням вад цього процесу (Центр політико-правових реформ, Transparency International), стали більш видимими для суспільства. Це і є можливості для громадськості впливати на процеси, які відбуваються в державі, перешкоджати руху шкідливих для державності та демократії проєктів законів.

Автори «Білої книги антиолігархічної реформи» (М.І. Хавронюк, О.Б. Піскунова, М.М. Серебряков) описують історію формування олігархату в Україні, висвітлюють ризики та небезпеки олігархічного впливу, аналізують антиолігархічне законодавство, надають пропозиції щодо протидії такому явищу [5]. Великі гроші та вплив (зокрема обумовлений володінням певних підприємств важливих для держави, порушень антимонопольного законодавства) збільшують корупційні можливості впливу на владу.

Згідно зі ст. 7 Закону «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23 вересня 2021 року, особам, визнаним олігархами зокрема забороняється: 1) здійснювати внески на підтримку політичних партій, внески до виборчих фондів кандидатів (крім власного виборчого фонду), політичних партій; 2) бути покупцем (бенефіціаром покупця) у процесі приватизації об'єктів великої приватизації; 3) фінансувати будь-яку політичну агітацію або проведення мітингів чи демонстрацій з політичними вимогами та деякі інші.

На думку М.І. Хавронюка визначених законом заборон і обов'язків замало. Необхідно визначити комплекс антиолігархічних заходів та імплементувати його – саме в межах «системного» підходу. Цей підхід має включати, насамперед: справжню і захищену незалежність ключових регуляторних, контролюючих органів (Центральна виборча комісія, Рахункова палата, Антимонопольний комітет України тощо), органів правопорядку, прокуратури і судів, ефективну антимонопольну, податкову і митну політику, прозору бенефіціарну власність, припинення відмивання грошей, державну підтримку малого і середнього бізнесу, запобігання корупції і формування нетолерантності до неї зверху – вниз, забезпечення етичності і доброчесності представників влади, підзвітність публічних закупівель, плюралізм медіа, правила фінансування політичних партій і виборчих кампаній, прозорі правила прийняття державних рішень, справедливі конкурси на всі посади вищого корпусу державної служби, правила лобіюван-

ня, прозорі бюджети й адміністративні процедури [6, с. 18]. Критикується цей закон і у Висновку Венеційської комісії на її 135 пленарному засіданні (Венеція, 9-10 червня 2023 року) [7].

Через війну вплив олігархів послабшав, але пізніше їх вплив може знову зрости, зокрема на етапі президентських та місцевих виборів. І це не тільки проблема України. Зараз проблема олігархічного впливу загострюється в США.

На корупцію також впливає не системність законотворчої діяльності. Законопроекти реєструються хаотично і під ситуацію. Зміни, які ніби мають вирішити певні недоліки та недосконалості законодавства, породжують ще більше таких недоліків, а деякі відверто спрямовані на вирішення конкретних політичних питань.

Правозастосовна діяльність. Не в останню чергу успіх протидії корупційним практикам залежить від прозорості та пропорційності притягнення винуватих у цій сфері до кримінальної відповідальності, забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності та додержання принципів кримінального права. Протидія будь-якому злочину не зможе мати успіх, якщо задля такої протидії законодавець та/або правозастосувач буде постійно відступати від загальноприйнятих принципів права та кримінального права, зокрема законності, презумпції невинуватості, ставлячи доцільність на перше місце. Судова практика не має єдиних підходів, а також вибіркова в залежності від статусу особи. Офіційна статистика також має свої вади та прогалини. Все це грає на руку корупціонерам, особливо якщо вони мають відповідний вплив.

Видається, що було б ефективно надавати певним громадським організаціям доступ до Єдиного реєстру досудового розслідування (з додержанням процедури, яка б стосувалась обмежень розголошення відповідної інформації, уповноваженням на такі дії конкретної особи із додержанням чинного законодавства та загальновизнаних принципів, зокрема законності, пропорційності, презумпції невинуватості) для моніторингу, зокрема корупційних кримінальних правопорушень та вчинених у складі організованих груп та злочинних організацій. Кожен громадянин має право на інформацію. Враховуючи рівень латентності та довге розслідування кримінальних правопорушень можна констатувати недостатність цілісності картини злочинності в країні згідно даних офіційної статистики. Отже, необхідні нові інструменти щодо аналізу та роботи із статистичними даними. Ефективним інструментом видається, можливість роботи з Єдиним реєстром досудового розслідування додаткових категорій осіб та громадських організацій щодо здійснення відповідного моніторингу. Наявність такого доступу у відповідних громадських організацій сприяло б отриманню більш повної картини протидії злочинності, зокрема корупційній.

У повоєнний період проблематика корупції, в тому числі її взаємозв'язок з олігархами та організованою злочинністю, враховуючи аналіз статистичних даних, – залишиться. Крім того, корупційні практики залишаються вкоріненими в суспільне життя. Напрацьовані схеми контрабанди гуманітарної допомоги,

призовників будуть застосовуватись щодо вчинення інших корупційних правопорушень. Для протидії топ корупції необхідна політична воля. Зараз від цього також залежить вступ України до Європейського Союзу. Ключовою має бути не тільки топ корупція, але також робота із суспільною свідомістю та сприйняттям корупції як негативного явища, впровадження дійсно прозорих процедур, оподаткування, забезпечення реального захисту для викривачів корупції. Також слід звертати увагу на нові та вже звичні способи функціонування корупції та організованої злочинності, зокрема Телеграм-канали, групи у Вайбер та ін.

Після закінчення війни перш за все необхідно працювати над діалогами між владою та суспільством. А краще працювати над причинами недовіри (а їх багато, зокрема корупційні скандали за участі високопосадовців) вже зараз.

За результатами опитування Фонду «Демократичної ініціативи» ім. І. Кучеріва «Демократія, безпека та соціальне становище: думка респондентів в Одеській області у 2023 році» та відповідною інфографікою [8] 47.1 % опитаних на Півдні України вважає, що доречно з боку закордонних партнерів України було б запровадити підхід, за якого військова допомога Україні надавалася б лише за умови ефективної боротьби з корупцією в Україні. Показник по Україні в цілому 55.1 % опитаних.

Це також стосується корупційних практик з гуманітарною допомогою, яку надсилають іноземні партнери, в тому числі в Одесі. Гуманітарна допомога перепродається, замінюється простроченою продукцією, використовується у схемах організованої злочинності та ін. Тобто використовується не для допомоги людям, які її потребують, а отримання злочинного прибутку.

Про це також зазначають і вчені. Зокрема на думку Т. Мельничук, «Мімікрування під волонтерську діяльність злочинних угруповань призводить до зловживань щодо отримання та розподілу з метою прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Так, виявлені випадки торгівлі гуманітарною допомогою, військовим одягом чи приладдям, яке безкоштовно передавалось псевдоволонтерським організаціям, ввезення товарів під видом гуманітарної допомоги, яка не підлягає огляду працівниками митної служби» [9, с. 409]. Причиною зокрема є недосконале законодавство та практика правозастосування у цій сфері.

В офіційним звітах Міністерства внутрішніх справ про стан боротьби з корупцією демонструється статистика вчинення корупційних правопорушень представниками конкретних державних органів. Але корупційні практики є способом вчинення інших злочинів, зокрема в складі організованих груп та злочинних організацій. Гроші відмиваються, на них функціонує бізнес, прикритий формальностями. Але така інформація часто лишається поза звітами.

Національна рада з відновлення України, що була створена при Президентові України, презентувала план відновлення України, основними цілями якого є: 1) забезпечення стійкості вітчизняної економіки під час війни; 2) підготовка до швидкого відновлення відразу після війни і 3) закладання основи для дов-

гострокової модернізації та зростання України. Реалізація Плану відновлення потребує понад 75 мільярдів доларів інвестиції (в тому числі приватні) (без урахування військової допомоги).

На думку Ю. Бауліна, широкомасштабна програма відновлення України передбачає євроінтеграційний курс і створення привабливого бізнес середовища для приватних інвестицій. Реалізація зазначеного Плану потребує виконання зобов'язань України в частині боротьби з корупцією, у тому числі пов'язаних з процесом європейської інтеграції [10, с. 229].

Для відновлення довіри суспільства до держави необхідно забезпечити максимальну прозорість використання податків, використання бюджетних коштів, притягнення винуватих до відповідальності. Суспільство має високий запит до справедливості та правди та стало менш терпимим до порушень закону, зокрема з боку влади.

Висновки. Внутрішня війна – це війна з корупцією та впливом олігархів на державні процеси. Правова демократична держава не співвідноситься із можливостями олігархату впливати на неї; корупційними схемами та схемами наживи на бідних.

Чим далі, тим більше громадянське суспільство має бути нетерпимим до корупції, бути активним у висвітленні проблем, жадібним до справедливості та правди.

Необхідні системні зміни у сфері правосуддя та формування нульової терпимості до корупції.

Пропонується запровадити реальний механізм персональної відповідальності правоохоронних органів у разі виявлення бездіяльності у протидії корупційним правопорушенням (зокрема у випадку коли правоохоронним органам була подана відповідна інформація щодо вчинення корупційних правопорушень конкретними особами, а в результаті перевірок було виявлено відсутність реагування на такі дії).

Крім того, значною є роль громадських організацій та волонтерів. Це стосується як можливості вчинення кримінальних правопорушень (корупційних та загально кримінальних (контрабанда, перепродаж гуманітарної допомоги, шахрайство та ін., а також у складі організованих груп та злочинних організацій), так і їх внеску у протидію злочинності. Громадянське суспільство має отримати більшу вагу у протидії корупційним схемам.

Реагування на корупційні правопорушення потребують комплексного підходу, який включає: 1) власне притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень та призначення їм пропорційного покарання та/або застосування заходів кримінально-правового характеру; 2) здійснення моніторингу статистичних даних, аналітику корупційних правопорушень, Телеграм-каналів, групи у Вайбер та інших соціальних мережах з метою формування ефективних та пропорційних стратегій протидії, аналітики особливостей таких правопорушень та прогнозування рівня їх вчинення; 3)

здійснення просвітницької діяльності серед населення (зокрема з боку громадських організацій та прес служб правоохоронних органів) щодо рівня небезпеки таких правопорушень, особливостей їх вчинення, гарантій для викривачів та ін.; 4) цільового використання відшкодованих коштів від корупційних правопорушень (зокрема на зменшення рівня інфляції) та відповідного звітування.

Війна закінчиться. А чи хочемо ми далі жити з тими самими проблемами (корупцією, наданням переваг для олігархату, непрозорим використанням бюджетних коштів тощо) залежить від нас.

1. *Доповідь Генерального Секретаря з питань верховенства права та перехідного правосуддя у конфліктних та постконфліктних суспільствах. UN Doc. № S / 2004/616. URL: <https://undocs.org/ru/S/2004/616>.*
2. *Жидков В. На шляху до правосуддя перехідного періоду. Українська Гельсинська спілка з прав людини. Київ. 2023. 20 с.*
3. *Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства: наук.-практ. вид. /Мартиненко О.А., Семьоркіна О.М. Київ, 2020. 84 с. URL: <http://www.ucipr.org.ua/ua/publikatsii/vydannia/amn-st-ya-ta-lyustrac-ya-mehan-zmi-pereh-dnogo-pravosuddya-dlya-maybutnogo-ukra-ni>.*
4. *Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. (Понятие, история и основные проблемы уголовной политики как составного элемента науки уголовного права). Харьков : Типография «Печатное дело», 1905. 486 с.*
5. *Хавронюк М.І., Піскунова О. Б., Серебряков М. М. Біла книга антиолігархічної реформи. Київ: ФОП Буря О.Д., 2023. 198 с. https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/Bila_knyga_antioligarhichnoyi_reformy.pdf*
6. *Хавронюк М.І. Антиолігархічні засоби: лагідні обмеження чи підкорення суворому закону? Матеріали IV Яценківських читань (2023 рік) : Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (26 грудня 2023 року). / уряд.: А.А. Стрижевська, С.Д. Шапченко, К.П. Задоя]; Taras Shevchenko National University of Kyiv. Київ, 2024. С. 17–21.*
7. *Висновок щодо Закону «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним з надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу у суспільному житті (олігархи)». Ухвалений Венеційською комісією на її 135 пленарному засіданні (Венеція, 9-10 червня 2023 року): [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2023\)018-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2023)018-e)*
8. *Демократія, безпека та соціальне становище: думка респондентів в Одеській області у 2023 році. Опитування. Фонд «Демократичної ініціативи» ім. І. Кучеріва. 2023. <https://dif.org.ua/article/demokratiya-bezpeka-ta-sotsialne-stanovishche-dumka-respondentiv-v-odeskiy-oblasti-u-2023-rotsi>*
9. *Мельничук Т. Організована злочинність та нелегальні ринки в умовах російської війни в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. С. 405-411.*

10. Баулін Ю.В. Виклики сучасності й проєкт нового КК України. Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути : матеріали міжнар. наук. конференції, м. Харків, 21-22 жовт. 2022 р. / редкол.: В.Я. Тацій, Ю.А. Пономаренко, Ю.В. Баулін та ін. Харків : Право. С. 219-230.

Тимофєєва Л.Ю. Протидія корупції та олігархічним впливам як обов'язковий елемент правосуддя перехідного періоду.

У статті розглядаються проблеми протидії корупції та олігархічним впливам як обов'язковий елемент правосуддя перехідного періоду.

З'ясовано, що корупція є як внутрішньою проблемою України, так і зовнішньою проблемою. Обґрунтовано, що необхідні системні зміни у сфері правосуддя та формування нульової терпимості до корупції.

Пропонується запровадити реальний механізм персональної відповідальності правоохоронних органів у разі виявлення бездіяльності у протидії корупційним правопорушенням (зокрема у випадку коли правоохоронцям була подана відповідна інформація щодо вчинення корупційних правопорушень конкретними особами, а в результаті перевірок було виявлено відсутність реагування на такі дії).

Встановлено, що значною є роль громадських організацій та волонтерів. Видається, що було б ефективно надавати певним громадським організаціям доступ до Єдиного реєстру досудового розслідування (з додержанням процедури, яка б стосувалась обмежень розголошення відповідної інформації, уповноваженням на такі дії конкретної особи із додержанням чинного законодавства та загальноvizнаних принципів, зокрема законності, пропорційності, презумпції невинуватості) для моніторингу, зокрема корупційних кримінальних правопорушень та вчинених у складі організованих груп та злочинних організацій. Кожен громадянин має право на інформацію. Необхідні нові інструменти щодо аналізу та роботи із статистичними даними.

Аргументовано, що ключовою має бути не тільки топ корупція та організована злочинність, але також робота із суспільною свідомістю та сприйняттям корупції як негативного явища, впровадження дійсно прозорих процедур, оподаткування, забезпечення реального захисту для викривачів корупції. Також слід звертати увагу на нові та вже звичні способи функціонування корупції та організованої злочинності, зокрема Телеграм-канали, групи у Вайбер та ін.

Ключові слова: протидія корупції, протидія олігархічним впливам, перехідний період

Timofieieva L.Yu. Combating corruption and oligarchic influences as a mandatory element of transitional justice.

The article examines the problems of combating corruption and oligarchic influences as a mandatory element of transitional justice.

It is found that corruption is both an internal problem of Ukraine and an external problem. It is substantiated that systemic changes in the justice sector and the formation of zero tolerance for corruption are necessary.

It is proposed to introduce a real mechanism of personal responsibility of law enforcement agencies in the event of inaction in combating corruption offenses (in particular, in the case

when law enforcement agencies were provided with relevant information regarding the commission of corruption offenses by specific individuals, and as a result of inspections, a lack of response to such actions was revealed).

It is established that the role of public organizations and volunteers is significant. It seems that it would be effective to provide certain public organizations with access to the Unified Register of Pre-Trial Investigations (with compliance with the procedure regarding restrictions on the disclosure of relevant information, authorization for such actions of a specific person in compliance with current legislation and generally recognized principles, in particular legality, proportionality, presumption of innocence) for monitoring, in particular, corruption criminal offenses and those committed as part of organized groups and criminal organizations. Every citizen has the right to information. New tools are needed for analysis and work with statistical data.

It is argued that the key should be not only top corruption and organized crime, but also work with public consciousness and the perception of corruption as a negative phenomenon, the introduction of truly transparent procedures, taxation, and ensuring real protection for whistleblowers. Attention should also be paid to new and already familiar ways of functioning of corruption and organized crime, in particular Telegram channels, groups in Viber, etc.

Keywords: combating corruption, combating oligarchic influences, transition period.